

МЕХАНІЗМИ ПІЗНАВАЛЬНО-ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ФОРМУВАННІ ПІЗНАВАЛЬНОЇ САМОСТІЙНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Самореалізація пізнавально-творчого потенціалу учнів, зокрема, такого його важливого компоненту як пізнавальна самостійність на сьогодні вважається провідною вимогою до сучасної освіти. Евристичне навчання можна вважати найбільш перспективною навчальною технологією, яка може забезпечити її виконання. У статті подано приклади застосування механізмів евристичної пізнавально-творчої діяльності, які забезпечує успішне формування пізнавальної самостійності старшокласників як значимої для освіти особистісної якості.

***Ключові слова:** евристичне навчання, самостійна робота, пізнавальна самостійність, навчальна технологія, механізми творчості, пізнавально-творча діяльність.*

Постановка проблеми. Формування і зростання пізнавальної самостійності має свої необхідні дидактичні витoki. Один з них чи не найголовніший – це формування у мотивованій діяльності нових пізнавальних умінь. Під час розв'язання навчальних задач і виникає потреба у таких уміннях, які б включали цілу серію взаємообумовлених операцій, які в педагогіці й психології одержали назву механізми пізнавально-творчої діяльності – розбудовчої, конструктивної, креативної. Організація навчально-пізнавальної діяльності учнів, завдяки якій відбувається процес активного формування й розвитку творчої особистості та її самореалізація, не можлива без очевидного уявлення про механізми цієї діяльності.

Аналіз актуальних досліджень. Згідно досліджень Ю.Бабанського, В.Онищука, В.Лозової, Б.Коротяєва, А.Хуторського у центрі пізнавальної діяльності мають стояти розвинені вміння розв'язувати об'єктивно безкінечний ряд педагогічних задач. Само поняття “механізми творчості” в певному значенні є оксюмороном. Так механізм традиційно розуміється як морально спустошений патерн, як стійка система жорстко зчеплених ланок, що повторюється, тоді як творчість розглядається як вільне подолання стереотипів і автоматизмів, як безперервне генерування новизни. Ряд дослідників, особливо

представників екзистенціально-феноменологічного напрямку (Л. Бинсвангер, Р. Мей), проявляє обережність у вивченні механізмів творчості, вважаючи, що механістичні доктрини абсолютно сліпі до усього істинно нового і творчому. Крізь мережу механізмів прослизає найглибінніший, сутнісний зміст творчості, а зайва рефлексія заморожує і припиняє потік вільної творчої активності.

В даний момент двері в галузь знань істинних механізмів творчості тільки трохи відкриваються, тому будь-який механізм повинен сміливо рефлексуватися, реалізовуватися, автоматизуватися і використовуватися як майданчик, трамплін для нових зльотів і відкриттів.

Цією проблемою займалися як дослідники традиційних способів організації самостійної роботи учнів (Б.Єсипов, П.Підкасистий, В.Онищук), так і представники інноваційної педагогіки, в надрах якої виникла та успішно функціонує й розвивається евристична наукова школа (В.Андреев, Б.Коротяєв, А.Король, М.Лазарев, А.Хуторської). У роботах зазначених авторів пріоритет надається самостійним роботам учнів порівняно з іншими видами пізнавальної діяльності, розкриваються нові риси і характеристики самостійної праці, які відповідають сучасним вимогам до компетентності випускників середньої школи. Однак недостатньо з'ясованими залишаються підходи до використання механізмів пізнавально-творчої діяльності під час самостійного розв'язання навчальних задач.

У зв'язку з цим **мета** статті полягає у тому, щоб показати застосування механізмів і методів творчої самостійної діяльності на різних етапах самостійної роботи на просторі евристичної технології навчання.

Виклад основного матеріалу. Розкриття механізмів функціонування і здійснення основних закономірностей системи є кінцевим ступенем розвитку будь-якої науки, вищою мірою проникнення в суть явищ, що вивчаються. При цьому завершальний етап теоретичного аналізу діалектично з'єднується з найвищою практичною спрямованістю науки і діяльності, що проявляється у свідомому використанні механізмів, в якості прийомів, що піддаються регуляції та управлінню.

У найбільш загальному випадку під механізмом розуміється структурно стійка і повторювана комбінація процесів або операцій що лежать в основі певного виду активності. Механізм завжди має розгорнуту тимчасову структуру і є патернами змін, що повторюються, автоматично виникають при відповідній стимуляції.

При вивченні механізмів творчості необхідно говорити про цілісну, багаторівневу, розгорнуту в ряд послідовних етапів динамічну систему взаємоузгоджених механізмів, що взаємодіють і взаємопосилюють один одного. Виявлення універсних, універсальних і психологічних механізмів творчості – це найбільш ефективний шлях розкриття глибинної суті творчості, і її наступній практичній реалізації за допомогою простих, зрозумілих, природних і гранично ефективних прийомів творчості.

Дослідження сутнісних механізмів творчої активності може відбуватися двома шляхами, по-перше за допомогою фіксації найбільш вдалих, ефективних прийомів, вільної творчості, що розгортається зсередини потоку, і по-друге, шляхом зведення усього різноманіття існуючих механізмів в самоузгоджені системи. При цьому в обох випадках в якості організуючих рамок виступатимуть ізоморфні, голографічні матриці, що породжують, відбивають найбільш глибокі закономірності будови і розвитку світу [4].

У нашому дослідженні визначено етапи самостійної роботи, які забезпечують формування основних якостей пізнавальної самостійності старшокласників. У відповідності з вимогами застосованих у дослідженні системного та синергетичного підходів до педагогічних явищ і чинників їх вдосконалення та саморозвитку, з'ясовано необхідність застосування не одного механізму пізнавально-творчої діяльності, а певної їх множини, поєднаної в органічний, системний комплекс, де його складові взаємно обумовлюються, підсилюються, знаходяться в складному діалектичному зв'язку.

Тому в експерименті забезпечено застосування комплексу необхідних механізмів спільної творчої діяльності вчителя й учнів при вивченні окремих модулів гуманітарних предметів старшої школи.

На мотиваційно-цільовому етапі учні у відповідності з вимогами, принципами евристичного навчання не тільки одержували завдання для самостійної роботи, але й повинні були переосмислити ці завдання, трансформувати їх у власний варіант навчальної мети і завдань. Учитель на цьому етапі перевіряв, наскільки учні готові до виконання роботи на мотиваційному етапі, готуючись до основної мобілізації власних зусиль для створення свого освітнього продукту.

Але таке просування на якісно новий рівень навчання, як доводить наш експеримент, не є легким, автоматичним. Воно можливе лише при дотриманні парадигми евристичного навчання та його алгоритмів. Педагог має так організувати свою роботу з учнями, щоб вони уявляли і прогнозували свій власний продукт пізнавально-творчої діяльності, як у зовнішньому, так і внутрішньому вигляді.

Наступний крок за мотиваційно-цільовим компонентом організації евристичного учіння – перехід до процесуального етапу. Його перша ланка – самостійна робота з освоєння теоретичного матеріалу під час безпосереднього представлення його учителем. На цьому кроці навчальної діяльності учитель забезпечує уважне й систематичне сприймання нового матеріалу, представленого усно, а також за допомогою різних засобів наочності (образної і схематичної), запису учнями основних визначень і положень з використанням різних варіантів дефініцій, оцінок, тлумачень. Потім учням надається можливість за допомогою серії поставлених запитань, застосування різних механізмів творчої діяльності (аналіз через синтез, алгоритм розв'язання складної проблеми, аналогії, інверсії тощо) переосмислити, трансформувати провідні знання у відповідності з власним розумінням і ступенем готовності освоїти основні поняття, факти, закономірності, узагальнення, оцінки.

Застосування комплексу механізмів пізнавально-творчої діяльності здійснено, наприклад, при вивченні твору В.Стефаника “Камінний хрест”. Під час вивчення цієї новели в цілісному пізнавально-творчому процесі використано

такі механізми пошуку невідомого: “аналіз через синтез”, комплекс евристичних запитань (евристик) та асоціативний механізм пізнання наукової істини [1; 2].

Вибір саме цього твору був не випадковим. В українській літературі є низка класичних творів, читацький і громадський інтерес до яких не знижується вже не одне століття. Такі твори відзначаються високим художньо-естетичним рівнем, величезним виховним потенціалом і покликані формувати в учнів почуття національної гідності, вигранювати світогляд, ґрунтований на ціннісному осмисленні етнопсихологічних, духовно-культурних та суспільно-політичних процесів.

Предметом евристично-пізнавальної діяльності учнів став головний символ твору – камінний хрест, який збудував і поставив у себе на городі центральний герой Іван Дідух. Саме тому було поставлено наступну мету – всебічно, у різних аспектах, очима різних героїв твору висвітлити сутність цього символу, показати, які життєві обставини спонукали до появи цього символу, а головне – дати відповідь на основні евристичні запитання: чи можна вважати камінний хрест символом? Чому? Чи є цей символ сучасним?

Щоб повно та вичерпно дати відповіді на поставлені запитання, не варто спиратися на самі голі факти. Варто подивитися на предмет дослідження з різних позицій, проаналізувати різні підходи. У цьому нам допоміг один з основних механізмів творчої діяльності – пошук невідомого за допомогою “аналізу через синтез”. Розміщуючи предмет свого дослідження у різних площинах, розглядаючи його в різних ситуаціях, у нових зв’язках, можна віднайти нову істину, яка з’явиться на перетині неоднозначних, відмінних думок, різного бачення й тлумачення.

За законами інтеграції аналізу й синтезу при провідній ролі саме продуктів останнього здійснено спочатку синтетичні процедури, результатом яких стала ідея цілісності, складності, неоднозначності досліджуваного образу. Ця узагальнююча ідея вимагала подальших аналітичних процедур встановлення конкретних складових загальної системи. Її зміст природньо вимагав знайти необхідні й достатні для висвітлення образу підсистеми, які мали розкрити

досліджуваний символ камінного хреста в усіх його сутнісних характеристиках. Такий підхід має сенс для формування пізнавальної самостійності учнів лише за умови широкого залучення самостійної думки старшокласників. Активізація самостійного пошуку школярів у сполученні з активним діалогом на рівні учні – учитель, учні – учні дозволив віднайти наступні напрямки розв’язання навчальної проблеми, розмістивши основний символ твору у таких реальних системах його диспозиції з різними героями, явищами і подіями новели: камінний хрест і головний герой твору Іван Дідух; сини Івана Дідуха і камінний хрест; селяни і камінний хрест, держава і камінний хрест, доля емігрантів і камінний хрест. Ці напрямки характеристики було виділено не випадково: це дозволило зробити узагальнений висновок стосовно складного багатогранного символу новели.

Саме завдяки механізму “аналіз через синтез” було створено цілісну систему та її єдність з окремими напрямками і характеристиками, здійснено з’ясування відношення до головного символу новели всередині кожної пари.

Так, наприклад, різне ставлення до головного символу зумовлене не лише віком, але й розбіжностями в ідеалах, прагненнях і різних намірах вибратися з тенет злиденного життя. При розв’язанні цих суперечностей ми переконалися в тому, що названий механізм дослідження сам по собі хоч і ефективний, але недостатній для розвитку пізнавальної самостійності і творчого мислення учнів. Тому з’ясована об’єктивна необхідність застосування комплексу евристичних запитань як механізму посилення творчої активності учнів. Вибір евристичних запитань виявився складним, але вкрай необхідним способом вийти на рівень справді творчого осягнення таланту письменника, який нічого не спрощував й одночасно штучно не ускладнював стосунки героїв повісті. Щоб з’ясувати всю їх силу й трагедію, надію й безнадійність, знадобився й адекватний цьому комплекс евристичних запитань:

- Чому хрест камінний? Що ж символізує собою камінь?
- Які глибинні причини соціального характеру вкладено в образ камінного хреста?

- Чи змінилося ставлення українців до цього символу сьогодні сьогодні? Чи можна це підтвердити життям і вчинками ваших предків – українців ХІХ і ХХ століття?

Аналогічні серії евристичних запитань були складені окремими творчими групами старшокласників до кожного з вищезазначених напрямків. Враховуючи складність самої роботи з формування евристичних запитань, вони були віднесені до творчих продуктів й оцінювалися згідно з критеріями навчальних досягнень продуктів такого типу.

Висновки. Отже, формування пізнавальної самостійності на уроках з гуманітарних дисциплін в евристичному навчанні, як виявило проведене педагогічне дослідження, відбувається за рахунок освоєння й оволодіння в різних ситуаціях механізмами евристичної пізнавально-творчої діяльності (аналіз через синтез, асоціацій, застосування батареї евристичних запитань, відкриті евристичні завдання тощо).

ЛІТЕРАТУРА

1. Клименко В.В. Механізми творчості / В.В. Клименко. – К.: Форум, 2000. – 544 с.
2. Клименко В.В. Психологія творчості: навчальний посібник [для студентів вищих навчальних закладів, аспірантів та соціальних педагогів] / В.В. Клименко. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 480 с.
3. Лазарєв М.О. Творча самореалізація майбутнього вчителя в евристично-модульному навчанні // Педагогічна творчість: методологія, теорія, технології: Монографія. – Київ: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2005. – С.117-151.
4. Марков С.Л. Творчество: смыслы, механизмы и приемы (2011)http://www.geniusrevive.com/index.php?option=com_sobi2&sobi2Task=search&Itemid=17&lang=ru
5. Петров В., Цулая Л., Петрова О. Самостоятельная познавательная деятельность в системе развивающего обучения // Вестник ЧГПУ. – 2000. – №4 (электронный вариант).
6. Хуторской А.В. Дидактическая эвристика. – Теория и технология креативного обучения. – М.: Изд-во МГУ, 2003.. – 416 с.

Самореализация познавательно-творческого потенциала учеников, в частности, такого его важного компонента – познавательной самостоятельности сегодня можно считать основным требованием к современному образованию.

Эвристическое обучение считается наиболее перспективной технологией обучения, которая может обеспечить её выполнение. В статье приведены примеры использования механизмов эвристической познавательной-творческой деятельности, которые обеспечивают успешное формирование познавательной самостоятельности старшеклассников как значимого для образования личностного свойства.

***Ключевые слова:** эвристическое обучение, самостоятельная работа, познавательная самостоятельность, технология обучения, механизмы творчества, познавательно-творческая деятельность.*

Cognitive and creative pupil's potential, such important element as cognitive independence can be considered one of the most important demands to modern education. Heuristic education is considered as a perspective education technology which can provide pupil's self-realization today. The examples of using some basic mechanisms of heuristic cognitive and creative activity are given in the article. They can provide a successful forming of cognitive independence of seniors as a valuable feature for education personal ability.

***Key words:** heuristic education, independent work, cognitive independence, education technology, mechanisms of creativity, cognitive and creative activity.*